

BİRİNCİ TÜRKOLOJİ QURULTAY: GÖRÜNƏN VƏ GÖRÜNMƏYƏN TƏRƏFLƏR

ELMİ SESSİYANIN MATERİALLARI

(Bakı şəhəri, 10 iyun 2016-cı il)

AZƏRBAYCAN MİLLİ EMLLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTITUTU

Az-I
43189

BİRİNCİ TÜRKOLOJİ QURULTAY:
GÖRÜNƏN VƏ GÖRÜNMƏYƏN TƏRƏFLƏR
ELMİ SESSİYANIN
MATERIALLARI

(Bakı şəhəri, 10 iyun 2016-cı il)

Kitab AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasına
maxsusdur

MƏCBURİ PULSUZ NÜSXƏ

AMEA Folklor İnstitutu nəşriyyatı

Kitab təqdim edilmiş tarix 10.06.2016

AMEA Mərkəzi Elmi
Kitabxana və İnförmasiya
Resursları Mərkəzi
«_____» 20 il

BAKİ – 2016

İsa Həbibbəyli

*Akademik, AMEA-nın vitse-prezidenti,
AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru*

Elmi redaktor: Afaq Xürrəmqizi

Tərtib edənlər: Aynur Qəzənfər qızı
Əli Şamil

Birinci Türkoloji Qurultay: görünən və görünməyən tərəflər. Elmi sessiyanın materialları (10 iyun 2016-cı il).
Bakı: Elm və təhsil nəşriyyatı, 2016, -100 səh.

Birinci Bakı Türkoloji Qurultayının başa çatmasından 90 il ötsə də, qurultayla bağlı yazıldarda fikir ayrılığı hələ də davam edir. Əslində bu fikir ayrılığı qurultaydan sonra yaranmamışdı. Qurultayın başlanmasından əvvəl də mövzu ətrafında mübahisələr olmuşdur. Sovet dövründə əsasən SSRİ-də yaşayan alımlar qurultayın müsbət cəhatlərini təbliğ etmişlər. Mühacirətdə olan ziyalıların böyük bir qismi qurultayla bağlı tənqidi fikirlər söyləyə bishmişlər.

Sovetlər Birliyi dağlılıqdan sonra mövzu yenidən aktuallaşmış, araşdırıcılar arxiv sənədlərinə dayanaraq daha dolğun fikirlər söyləməyə başlamışlar. 2016-ci il iyunun 10-da AMEA Folklor İnstitutunun keçirdiyi "Birinci Bakı Türkoloji Qurultayı – 90. Görünən və görünməyən tərəflər" elmi sessiyası da fərqli baxışlar sərgiləmişdir. Kitabda elmi sessiyada söylənmiş fikirləri əhatə edən məruzə və çıxışlar toplanmışdır.

folklor.az

M 4603000000 Qrifli nəşr
N-098-2016

© Folklor İnstitutu, 2016

BİRİNCİ TÜRKOLOJİ QURULTAYIN İDEALLARI İŞİĞINDA

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Bildiyiniz kimi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 18 fevral 2016-cı il tarixində Birinci Türkoloji Qurultayın 90 illik yubileyini keçirmək haqqında xüsusi tədbirlər planı imzalayıb. Bundan on il əvvəl isə Prezident İlham Əliyevin Sərəncamı əsasında Birinci Türkoloji Qurultayın 80 illiyi ölkəmizdə geniş şəkildə qeyd olunub. Mən düşünürəm ki, 90 illik yubiley həm də qarşidan gələn 100 illik yubileyə mühüm bir hazırlıq rolü oynayır.

Birinci Türkoloji Qurultayın 90 illik yubileyinin keçirilməsi ilə əlaqədar imzalanan Prezident Sərəncamında ilk icraçı təşkilat kimi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının adı qeyd olunmuşdur. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Təhsil Nazirliyi və Yazarlılar Birliyi ilə birlikdə ölkəmizdə Birinci Türkoloji Qurultayın keçirilməsinin 90 illiyini ən müxtəlif tədbirlərlə qeyd edir. Bu istiqamətdə artıq bir çox işlər görülmüşdür. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyəti Birinci Türkoloji Qurultayın 90 illik yubileyi ilə əlaqədar Respublikada həyata keçiriləcək tədbirlər planını təsdiq etmişdir. Həmin tədbirlər planının icra olunması istiqamətində artıq bir çox addımlar atılmışdır. İlk olaraq 21 fevral 2016-cı ildə Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu və Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu bir yerdə ölkə başçısının Sərəncamı və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan elmi konfrans keçirmiş, bu istiqamətdə humanitar sahədə görüləcək işlərə nəzər salılmış və qarşıda duran vəzifələr haqqında konkret təkliflər irəli sürülmüşdür. Bu-

nun ardınca Macaristan Elmlər Akademiyası və Nizami adına Ədəbiyyat Institutunun təşkilatçılığı ilə Bakıda – Ədəbiyyat Institutunda Birinci Türkoloji Qurultaya həsr olunan elmi konfrans keçirilmişdir. Konfransda Azərbaycan və macar alimlərinin məruzələri dinlənilmiş və Macaristan tərəfinin hazırladığı Macaristanda türkologianın inkişafı tarixini əks etdirən böyük sərgi təşkil olunmuşdur. Bundan başqa, biz Ədəbiyyat Institutunda Türk dünyasının böyük oğlu, görkəmli qazax yazıçısı Oljas Süleymanovun 80 illik yubileyini qeyd etdik və ona Ədəbiyyat Institutunun fəxri doktoru elmi adını verdik. Bu da Türkoloji Qurultayın idealları işığında həyata keçirilən əhəmiyyətli tədbirlərdən biridir. Görkəmli Azərbaycan dilçisi Tofiq Hacıyevin 80 illik yubileyi də I Türkoloji Qurultayın idealları, ənənələri, müasir vəzifələrinin işığında həyata keçirilən əhəmiyyətli tədbirlərdən biri olmuşdur. Eyni zamanda, bu il aprel ayının 25-də Tataristanda keçirilən Türkoloji Konfransda müxtəlif xalqların nümayəndələrinin Birinci Türkoloji Qurultaya həsr edilmiş məruzələri dinlənilmişdir. Onun ardınca may ayında Qazaxistanda Türk Elmlər Akademiyasında keçirilən Humanitar Forumda Birinci Türkoloji Qurultaya aid xüsusi bölmə təşkil olunmuşdur. Həmin bölmədə özbək, qazax, türkmən alimləri, Amerika Birləşmiş Ştatlarından və Cənubi Koreyadan gələn alimlər məruzələrlə çıxış etmişlər. Bu tədbirlərin fonunda Birinci Türkoloji Qurultayın beynəlxalq miqyasda əhəmiyyəti və əzəməti bir daha göründü. Yeri gəlmış kən deyim ki, Qazaxistanda keçirilən Birinci Beynəlxalq Humanitar Forumda Azərbaycan 7 nəfərdən ibarət nümayəndə heyəti ilə təmsil olundurdu və Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun direktoru, Akademianın müxbir üzvü Möhsün Nağısoylu da həmin forumda əsas məruzəçilər sırasında idi.

Böyük ənənəsi olan “Türkoloji” jurnalının nəşrinin yenidən və yeni formatda davam etdirilməsi də Birinci Türkoloji Qurultayın 90 illiyinə sanballı elmi töhfədir. Akademik Kamal Abdullayevin elmi redaktorluğu ilə Azərbaycan Milli Elmlər Aka-

demiyası Rəyasət Heyətinin orqanı kimi beynəlxalq səviyyəli redaksiya heyəti ilə fəaliyyətini davam etdirən “Türkoloji” jurnalının yeni formatda ilk sayındakı Birinci Türkoloji Qurultaya həsr edilmiş məqalələr aktuallığı, elmi-nəzəri əhəmiyyəti və yeniliyi ilə türkoloji elmə qiyəmətli əlavələrdir.

Alımlarımızın mətbuatda Birinci Türkoloji Qurultayla bağlı bir çox məqalələri çap olunub. Bununla belə, qeyd etmək istəyirəm ki, biz elm adamlarından daha çox məqalələr gözləyirik. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Humanitar Elmlər və İctimai Elmlər bölmələrini əhatə edən elmi-tədqiqat institutlarının hamısında bu məsələ ilə məşğul olan, araşdırma aparən tədqiqatçılar vardır. Hesab edirəm ki, alımlarımız bu sahədə səyərini artırmalıdır.

Qazaxistanda keçirilən Birinci Humanitar Forumda Türk Dünyası Elmlər Akademiyaları Assosiyasının da yığıncağı keçirildi və həmin yığıncaqdə Türk dünyasının müxtəlif regionlarında Birinci Türkoloji Qurultaya həsr olunmuş tədbirlərin keçirilməsi müəyyənləşdirildi. Beləliklə, sentyabr-oktyabr aylarında Türkiyənin Qazi Universitetində Birinci Türkoloji Qurultaya həsr olunmuş böyük bir konfransın keçiriləcəyi nəzərdə tutuldu. Həmçinin, Türkiyə Elmlər Akademiyası oktyabr ayında Türkoloji Konfrans keçirəcək və həmin konfransın ayrıca bir bölməsi Birinci Türkoloji Qurultayın 90 illiyinə həsr olunacaqdır. Bundan başqa, Ərdahan Universiteti ilə Qafqaz Universitetlər Birliğinin “Qafqaz, Orta Asiya və Sibir türkləri” mövzusunda 26-30 iyun tarixlərində keçirəcəyi beynəlxalq konfransda Birinci Türkoloji Qurultaya həsr olunmuş məruzələrin də dinlənməsi nəzərdə tutulur. Oktyabr ayında Qırğızistanda I Türkoloji Qurultayla bağlı konfransın keçirilməsi planlaşdırılır. Bir neçə gün sonra Türkmenistanda keçirəcək beynəlxalq konfransda Birinci Türkoloji Qurultaydan geniş söhbət açılacaqdır. Beləliklə, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Türk dünyasında və dünyada Birinci Türkoloji Qurultayın 90 illiyi ilə əlaqədar Prezident İl-

ham Əliyevin Sərəncamından irəli gələn tədbirləri həm koordinasiya edir, həm də uğurla yerinə yetirir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında gəldiyimiz qərar bundan ibarətdir ki, Azərbaycanda Birinci Türkoloji Qurultayı 90 illiyinə həsr edilmiş yekun beynəlxalq elmi konfrans 2016-cı ilin noyabr ayında keçiriləcək. Oktyabr ayında Akademiyada, Ədəbiyyat İnstitutunda beynəlxalq mühacirət ədəbiyyatı konfransı keçiriləcəkdir. Həmin konfrans da dərin mənası ilə Birinci Türkoloji Qurultayla səsləşən məsələləri özündə ehtiva edəcəkdir. Sentyabr ayında Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda Birinci Türkoloji Qurultayda ədəbiyyat məsələləri müzakirə olunaçaqdır. Eyni zamanda Şərqşünaslıq İnstitutunda da Birinci Türkoloji Qurultayla bağlı elmi konfrans keçiriləcəkdir. Fəlsəfə İnstitutu da bu mövzuda tədbir keçirməyi planlaşdırır. Bizim başqa institutlarımızda da belə təşəbbüsler vardır. İlk tədbirlərdən birini də bu ilin fevral ayında Memarlıq və İncəsənat İnstitutu keçirdi. Mən hesab edirəm ki, biz bu tədbirləri regionlarda da keçirməliyik. Düşünürəm ki, Birinci Türkoloji Qurultayda iştirak edən görkəmli şəxsiyyətlərdən bir neçəsinin doğulduğu bölgələrdə də bu tədbirləri keçirmək çox əhəmiyyətli olar. Məsələn, Azərbaycan Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi ilə bir yerdə Salyan şəhərində Birinci Türkoloji Qurultayda iştirak etmiş Əli bəy Hüseynzadənin xatirəsinə həsr olunmuş tədbir keçirmək nəzərdə tutulur. Şəmkir şəhərində Birinci Türkoloji Qurultayın əsas təşkilatçılarından biri olan professor Vəli Xuluflu həsr olunmuş tədbirin keçirilməsini məqsədə uyğun hesab edirik. Suraxanıda Fərhad Ağazadəyə həsr olunmuş tədbir keçirməyi də nəzərdə tuturuq. Bu barədə təkcə Akademiya rəhbərliyi yox, aid institutlar da düşünməlidirlər.

Birinci Türkoloji Qurultayda rəsmi olaraq 131 nəfər iştirak edib, Qurultayda təxminən 20-dən çox ölkə təmsil olunub. Mən Qazaxistanda keçirilən Humanitar Forumda Birinci Türkoloji Qurultayda iştirak edən 131 nəfərin adını ölkələr üzrə oxudum.

Deyim ki, hər kəs öz ölkəsindən Qurultayda kimlərin təmsil olunduğunu öyrənmək istəyirdi. Mən baxdim ki, Türk dünyasında Birinci Türkoloji Qurultay haqqında geniş məlumatə ehtiyac vardır. Odur ki, biz Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin Birinci Türkoloji Qurultayı 90 illiyinin keçirilməsi haqqında Sərəncamından irəli gələn vəzifələrini işığında sanballı elmi məqalələr və kitablar yazıb, Türk dünyasını, onun görkəmli alımlarını dünyada tanıtmaşıq. Ümid edirəm ki, bu gün burada aparılan söhbətlər və nəzərə çatdırılan vəzifələr Humanitar Elmlər və İctimai Elmlər bölmələrinin alımlarını bu istiqamətdə işi canlandırmaq baxımından əlavə tədbirlər həyata keçirməyə səfərbər edəcəkdir.

Birinci Türkoloji Qurultayın əsas məsələlərindən biri latin əlifbasına keçmək məsələsi olmuşdur. Əslində Birinci Türkoloji Qurultayın əlifba islahatlarının aparılması ilə bağlı çağrılmış düşünülmüşdü. Sonra buraya terminologiya, orfoqrafiya, dilçiliyin digər məsələləri, eyni zamanda ədəbiyyat, folklor, tarix, etnoqrafiya kimi məsələlər də əlavə olunmuşdu. Beləliklə, Birinci Tür-

koloji Qurultayda türkologiyaya geniş miqyasda, elmlerin kompleksində baxılmışdır. Yeri gəlmışkən qeyd edim ki, türkologiya dedikdə çox vaxtı yalnız dilçilik məsələləri başa düşülür. Belə təsəvvür olunur ki, türkologiya ancaq dilçilik məsələlərini əhatə edir. Əlbəttə, dil faktoru burada əsasdır, birincidir, təməldir. Amma ədəbiyyat, folklor, etnoqrafiya, incəsənət və tarix də türkologiya məsələsidir və hesab edirəm ki, bugünkü müstəqillik şəraitində məhz türkologiyaya bu baxımdan yanaşmaq zəruridir. Müasir baxımdan yanaşdıqda azərbaycanşunaslıq özü də türkologianın aparıcı bir qolu, ana xəttidir. Azərbaycanı öyrənən elmin bütün istiqamətləri – tarix, etnoqrafiya, dilçilik, folklor, ədəbiyyat və başqa sahələr bir yerdə həm də türkoloji elmlər sistemi deməkdir. Birinci Türkoloji Qurultaydan çıxan digər ibrətamız nəticə ondan ibarətdir ki, bu qurultay türk xalqları arasında elmi-mədəni integrasiyanın zəruriliyini meydana qoyub. Bu gün müstəqillik şəraitində türk xalqları ilə, dünya türkoloji mühiti ilə Azərbaycanın dövlət səviyyəsində də, Akademiya və universitetlər səviyyəsində də six əlaqələri vardır. Amma hesab edirəm ki, bu əlaqələr daha ardıcıl və sistemli olmalıdır. Bu istiqamətdə çalışmağa, Birinci Türkoloji Qurultaydan irəli gələn vəzifələri yerinə yetirməyə çox böyük ehtiyac vardır. Hələ ki, türk xalqları içərisində latin qrafikasına Türkiye, Azərbaycan, Özbəkistan və Türkmenistan keçməyə nail olmuşdur. Belə bir şəraitdə Birinci Türkoloji Qurultayın 90 illiyini keçirməyimizin bir məqsədi həm də latin qrafikasına keçidin əhəmiyyətini, zəruriliyini, elmi əsaslarını təbliğ etməkdən ibarət olmalıdır. Eyni zamanda, Birinci Türkoloji Qurultayda məruzələrlə çıxış etmiş, sonra isə repressiyaya məruz qalmış, ömrü sürgündə, həbsxanada keçmiş görkəmli şəxsiyyətlərin hər biri haqqında tədqiqatlar aparmalı, onların xatirəsini ölkəmizdə əbədiləşdirməyə çalışmalıyıq.

Bu gün Folklor İnstitutunun keçirdiyi beynəlxalq elmi konfrans bizə imkan verir ki, bu zəmində görülən işləri qiymətləndirək, həm də qarşıda duran vəzifələrin icrası istiqamətdə işləri-

mizi daha səmərəli şəkildə quraq. Konfransda daha çox folklor və ədəbiyyat istiqamətində olan məruzələrin dinlənilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu, Birinci Türkoloji Qurultayın ana xətlərindən biri idi. Bu istiqamətdəki inkişafın mühüm nəticələrini öyrənmək, qarşıda duran vəzifələri müəyyən etmək Birinci Türkoloji Qurultayın çağırışlarının həyata keçirilməsi deməkdir. Mən Folklor İnstitutunun keçirdiyi bu tədbiri yüksək qiymətləndirirəm və alımlarımıza daha ciddi elmi nailiyyətlər arzulayıram.

10 iyun 2016-cı il

*Muxtar Kazimoğlu – İmanov
AMEA-nın müxbir üzvü,
AMEA Folklor İstítutunun direktoru*

BİRİNCİ TÜRKOLOJİ QURULTAYIN GÖRÜNMƏYƏN TƏRƏFLƏRİ

Hörmətli İsa müəllim, hörmətli tədbir iştirakçıları, əziz dostlar!

Bu gün 90 illiyini qeyd etdiyimiz I Türkoloji Qurultayın görünən və görünməyən tərəfləri var. Bu qurultayın görünən tərəflərindən biri ondan ibarətdir ki, bu tarixi qurultayda Fuad Köprülü, Bəkir Çobanzadə, Əli bəy Hüseynzadə, Hənəfi Zeynallı, Əhməd Baytursun, Qalimcan Şərif ... kimi görkəmli türkoloqlar çıxış ediblər. Bu çıxışların bir çoxunun mətni olduğu kimi əlimizə gəlib çatıb. O çıxışlarda elə fikirlər irəli sürülür ki, o fikirlər indinin özündə də son dərəcə qiymətli və aktualdır. Qurultayın görünməyən tərəfləri də çoxdur. Görünməyən tərəflərindən biri o vaxtkı siyasi rejimin gizli niyyətləri ilə bağlıdır, pərdə arxasında nəzərdə tutulan planlarla əlaqədardır. Və belə gizli planların ən bariz göstəricilərindən biri Birinci Türkoloji Qurultayla bağlı bəzi faktların ört-basdır edilməsidir. Məsələn, Birinci Türkoloji Qurultaya Türkiyədən gələn nümayəndələr arasında Əli bəy Hüseynzadə də olub. Əli bəy Hüseynzadənin Qurultaydakı məruzəsindən cəmi yarım səhifəlik bir mətn qeydə alınıb. Əli bəy Hüseynzadənin məruzəsinin bütöv mətni başqa mənbələrdən əldə edilib. Belə faktlar hədsiz dərəcədə çox sadalana bilər. Amma ən dəhşətliş odur ki, Qurultay bütövlükdə siyasi rejim tərəfindən düşünülmüş, ssenariləşdirilmiş Şekspirvari bir faciə səhnəsinə bənzəyib. Yəni Qurultayda baş verən olaylar, irəli sürülən fikirlər 1937-ci ildə baş verəcək dəhşətli hadisələrin, qanlı repressiyanın əsas istinad nöqtələrindən biri olub. Azərbaycandan həmin Qurultayda on yeddi nəfər nümayəndə

iştirak edib. O nümayəndələrdən, səhv etmirəmsə, bir nəfərdən – Qurultayın bir çox iclasına sədrlik eləmiş Səmədağa Ağamalioğludan başqa yerdə qalan bütün nümayəndələr 1937-ci il repressiyanının qurbanı olublar. Səmədağa Ağamalioğlu 1930-cu ildə dünyasını dəyişib və belə demək mümkünsə, canını represiya təqiblərindən bu yolla qurtara bilib.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin Sərəncamında Qurultayın tarixi əhəmiyyəti qeyd olunarkən belə bir məsələ xüsusi vurgulanır: “Türkoloji Qurultay türk xalqlarının mədəni integrasiyasında yeni mərhələnin təməlini qoymuş diqqətəliyiq hadisələrdəndir. Qurultayda əsaslı müzakirə obyektinə çevrilmiş problemlərlə bağlı böyük perspektiv əhəmiyyətə malik qərarlar qəbul edilmiş, latin qrafikalı yeni əlifbaya keçidin elmi-metodik prinsipləri işlənib hazırlanmışdır”. Qurultayın tarixi materialları göstərir ki, Qurultayda keçirilən on yeddi iclasın ondan çoxu dil məsələlərinə həsr olunub. Niyə? Ona görə ki, türk xalqlarının mədəni integrasiyasının əsasını təşkil edən amillərdən biri, bəlkə də, birincisi dil faktıdır. Biz – türkləri birləşdirən, bizim genetik baxımdan qohumluğunumu sübut edən və bizi bir-birimizə cazibə qüvvəsi kimi çəkən ilk növbədə dildir. Dil problemi Qurultayda müxtəlif aspektlərdən müzakirəyə cəlb olunub. Məsələn, türk dillərinin yarandığı ana məkan problemi, türk dillərinin qohumluğunun sistematik araşdırılması, türk dillərində ədəbi dil məsələsi və s. Qurultayda diqqət mərkəzində olub. Diqqət etsəniz, görərsiniz ki, dil məsələsi Qurultayda yazı məsələsi ilə bir yerdə müzakirə edilib. Yazı məsələsi isə, təbii ki, ilk növbədə əlifba, orfoqrafiya, imla, tədris məsələləri ilə bağlıdır. Yəni demək olar ki, bu Qurultayın baş mövzusu dil və dillə bağlı məsələlərdir.

Qurultayın ən mübahiseli məsələsi əlifba məsələsidir. Mən bu mübahisənin bir neçə faktını desəm, mənə elə gəlir ki, mənzərə gözönündə az-çox aydın canlanar. Səmədağa Ağamalioğlu bir ictimai və siyasi xadim kimi latin qrafikalı əlifbaya keçmək

ideyasını irəli sürən əsas nümayəndələrdən biri idi. Amma Tataristandan və Qazaxistandan gələn türkoloqlar – Qalimcan Şərəf və Əhməd Baytursun çox kəskin şəkildə bu ideyaya qarşı çıxırlılar. Onlar belə hesab edirdilər ki, latin qrafikasına keçmək olmaz. Tutduqları belə bir mövqeyə görə Şərəf və Baytursunu mühafizəkarlıqda qınamaq olarmı? Xeyr! Aydın təsəvvür yaranıncı deyə Baytursunun bir fikrini xatırladıram. O, Azərbaycan və Anadolu türklərində yazılı ədəbiyyatın təsiri ilə ərəb, fars sözlərinin ədəbi dili hədsiz dərəcədə korlamasından danışb narazılıq edir və qeyd edir ki, düzdür, biz qazaxlar, qırğızlar ədəbi dilə çox da əhəmiyyət verməmişik, yazı dilimiz sizinlə müqayisədə gec formalaşıb, amma sizin ədəbi diliniz xalq danışiq dilindən xeyli fərqlidir. Əgər siz bir sırávi azərbaycanlı ilə yazdığınız dilə də danışsanız, o sizi başa düşməz. Bu, o deməkdir ki, siz türk dilindən xeyli dərəcədə uzaqlaşıbsınız. Belə bir mövqe tutan adamı – Əhməd Baytursunu mühafizəkarlıqda ittiham etmək çox çətindir. Amma o, həmçinin Qalimcan Şərəf, təkrar xatırlatmaq istəyirəm ki, latin qrafikasına keçmək məsələsinə qarşı kəskin

etiraz eləyib. Hətta Qalimcan Şərəf Ağamalioğlunu ittiham edərək deyirdi ki, siz latin əlifbası məsələsində kəndlilərin mənafeyini nəzərə almamışınız. Türk toplumunun doxsan faizi kəndlilərdən ibarətdirsə, onların mənafeyi hökmən nəzərə alınmalıdır.

Qalimcan Şərəf bir misal çəkərək deyir ki, yaponlar doxsan milyon funt sterlinq cıvarında pul xərclədilər və əlifba islahatına başlayıb əlifbəni dəyişmək istədilər. Çünkü onların da, bildiyiniz kimi, yazılı, əlifba sistemi çox qəlizdir. Amma o boyda xərci çəkmələrinə baxmayaraq, yaponlar 1914-cü ildə rəsmi şəkildə latin qrafikasına keçməkdən imtina elədilər.

Bütün bunları deməklə mən heç də latin qrafikasına keçməyin zəruriliyini inkar etmək fikrində deyiləm. Sadəcə olaraq onu demək istəyirəm ki, bu gün bizim əksəriyyətimiz ərəb qrafikası ilə yazılın zəngin mədəni irsimizdən uzaq düşmüşük. Gəlin etiraf edək ki, nəinki sırávi adamlar, hətta adlı-sanlı alımlar belə ərəb əlifbası ilə yazılmış əsərləri oxuya bilmirlər. Deməli, biz hökmən orta məktəblərdə, ali məktəblərdə ərəb əlifbasının tədrisi ilə, onun yüksək səviyyədə mənimsənilməsi ilə məşğul olmalıyıq. Bax Birinci Türkoloji Qurultay bizi bu cür fikirlər aşılıyor, bizi düşünməyə-dاشınmağa vadar edir.

Qurultayda folklor məsələləri birbaşa qoyulmayıb. Amma siz baxın görün, folklor məsələləri hansı məsələlərin içərisində müzakirə olunub: etnoqrafiya məsələlərinin, şifahi ənənədən gələn xalq mədəniyyəti məsələlərinin. Qurultayda etnoqrafiyanın danışan türkoloqlar çox böyük təkidlə deyirlər ki, türk paytaxtlarının birində bir etnoqrafiya muzeyi yaradılsın. Bütün türk cumhuriyyətlərindən nə qədər səciyyəvi etnoqrafik material varsa, həmin muzeyə cəlb olunsun. Eyni zamanda təklif edirlər ki, gəlin ayrı-ayrı türk cumhuriyyətlərindən araşdırmaçılar cəlb eləyək, onlar bir yerdə ayrı-ayrı bölgələrə gedib Mahmud Kaşgarisayaq etnoqrafik materialları, xalq ədəbiyyatı nümunələrini toplasınlar. Ayrı-ayrı türk respublikalarının bir yerdə ekspedi-

siyalar təşkil etməsi və ümumtürk folkloruna aid materiallar toplaması bu gün də son dərəcə aktual olaraq qalmaqdadır.

Qurultayda ədəbi dildən danışılan yerdə ən çox istinad olunan nöqtələrdən biri xalq ədəbiyyatındaki dildir, xalq danışq dilidir. Qurultay nümayəndələri belə hesab edirlər ki, el ədəbiyyatından lazımı şəkildə yararlanıb biz dilimizi yad təsirlərdən qoruya bilərik. Dilimizi yad təsirlərdən qorumaq bu gün də aktual deyilmi? Əlbəttə, aktualdır.

Mən İsa müəllimin sözünə qüvvət verib deyirəm ki, biz araşdırmaçılardan öhdəsinə Türkoloji Qurultayla bağlı çoxlu məsələləri həll etmək düşür. Məsələn, ölkə başçısının Sərəncamı işığında Qurultayla bağlı sənədləri araşdırmağa, arxivlərə getməyə çox böyük ehtiyac var. Bizim bu tədbirdə professor Cəlal Qasımov da iştirak edir. O, zəngin arxiv materiallarına əsaslanan dəyərli kitabların müəllifidir və bugünkü Sessiyamızda da onun maraqlı məruzəsi var. Amma tək Cəlal Qasımovla bütün bu sənədləri ərsəyə gətirmək, sənədlərin hamısını əhatə etmək qeyri-mümkündür. Bəlkə də bu sənədlərə doğru bir hərəkata ehtiyac vardır. Lazımı sənədlər ortada olsa, Qurultay nümayəndələrinin həyatı ilə bağlı bir çox qaranlıq nöqtələri də aydınlaşdırılmış olarıq.

Mən sessiyanın bütün iştirakçılarına öz minnətdarlığımı bildirirəm və məruzəçilərə uğurlar arzulayıram.

*Afaq Xürrəmqızı
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA Folklor İnstitutu
afaqramazanova@yahoo.com*

TÜRKOLOJİ QURULTAYDA QEYRİ-TÜRK XALQLARININ İŞTİRAKİ VƏ ƏLİFBA MƏSƏLƏSİ

Biz bu yazıda qeyri-türk xalqlarının Birinci Türkoloji qurultayın işində iştirakı və onların əlifba məsələlərinə toxunmaq istəyirik. Bildiyimiz kimi, bu qurultayın işi ağrılıqlı olaraq türk xalqlarına, onların tarixi, etnoqrafisi, mədəniyyəti və ən əsası əlifba və orfoqrafisinə həsr olunsa da, deleqat və qonaqları da qabaqcıl türk ziyanları və türkoloqlar olsa da, qurultayın işində digər millətlərin nümayəndələri də iştirak edirdi.

1. 26 fevral-6 mart 1926-cı il tarixində keçirilmiş Birinci Türkoloji qurultayın stenoqramının çap variantı əsasında qurultayda rəsmi olaraq qeydiyyatdan keçmiş nümayəndə və qonaqların arasında neçə qeyri-türk millətin nümayəndəsi olduğunu söyləyə bilərik. Amma təbii ki, bu stenoqramın da qurultayın işini tam əks etdirmədiyini də bilirik. Cəfər Cabbarlı, Vəli Xuluflu, Hüseyn Cavid qurultayda iştirak etsə də, onların adı istər rusca, istərsə də azərbaycanca çap olunmuş stenoqrafik hesabata düşməmişdir. Qurultayda qeydiyyatdan keçməyən nümayəndələr haqqında Azərbaycan Dövlət Arxivinin direktor müavini Sima Babayeva da məlumat vermişdir (www/ourbaku.com).

2006-cı ildə Birinci Türkoloji Qurultayın 80 illiyi münasibətilə prof. K.V.Nərimanoğlunun tərcümə etdirərək nəşr etdirdiyi stenoqram, 2011-ci ildə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən rus dilində, yəni orijinalda çap olunmuş stenoqrama əlavə olunmuş siyahıya 131 deleqat və qonağın adı daxil edilmişdir. Bu siyahının bizə verdiyi statistik məlumatlara əsasən qurultayın işində

Kazan tatarı – 14, Özbək – 8, Azərbaycan türkü – 19, Krım tatarı – 6, Dağıstan türkü – 2, Karaçay-3, Qazax-5, Yakut-3,

Başqırd-7, Türkmen-5, Qırğız-2, Noqay-1, Osmanlı türkü-4, Qumuq-1, Balkar-1, Çuvaş -2, Xakas-1, Uyğur – 1, İran türkü-1, Oyrot – 1, Meşşeryak-1, Teptyar – 1, Abxaz-1, Erməni-1, Rus-19, Yəhudi-2, Alman-3, Macar-1, Kalmık-1, Osetin-2, Eston-1, Ukraynalı-1, Kürd-1, Votyak-1, Çeçen-1, Adigey -2, İnquş -1, Dağıstanlı-1, Avar-1 iştirak etdiyini öyrənə bilərik.

Qeyri-türk millətlərinin nümayəndələri qurultayın işində yaxından iştirak edir, yaradılan komissiyaların işinə cəlb olunurlar. Məsələn, kalmık Kosiyev, Menzel, Radebold (alman), Messaroş (macar), X.Oşayev (çeçen), Zifelt-Simumyaqın (eston), M.Pavloviç (yəhudi), Z.Malsatov (inquş) qurultayın işində və müzakirələrində fəal olmuşlar.

Bu qurultaya onların dəvəti hansı məqsədi daşıyırı, bu qurultay onlara nə verdi?

Hələ çar zamanından başlayan ruslaşdırma siyasətinin (Birinci Türkoloji qurultaydakı çıxışında Zaqqafqaziya hökuməti adından təbrik üçün söz Hüseynova veriləndə o sözünə belə başlayır – heç kəsə sərr deyil ki, qəddar çarizm təkcə Rusiya fəhlə və kəndliliklərinə deyil, başqa xalqlara da zülm edirdi. Bu zülm başqa millətlərdən olanlar adlandırılınrlara (inorodets) qarşı xüsusişlə ağır idi. Bu siyaset ondan ibarət idi ki, çar hökuməti nə az, nə çox, bütün özgə millətdən olanları məhv etmək, onları ruslara çevirmək istəyirdi – Hüseynovun bu sözləri acı bir kinaya kimi söslənir) tərkib hissəsi, növbəti mərhələsi və davamı kimi, 20-ci yüzilin 20-ci illərində Sovet İmperiyasında imperiyaya daxil olan xalqların əlifbalarının latinlaşdırılma siyasəti həyata keçirilməyə başladı. "Marksın və Engelsin əlifbasına kecid" şəhəri altında həyata keçirilən bu proses ilk olaraq ərəb və monqol qrafikali dillərə toxundu. İlk illərdə latinlaşdırma pərakəndə, bir növ kəşfiyyat xarakteri daşıyan bir proses oldu. Hərəkata 1920-ci ildə - Şimali Qafqazdan (İnquşetiya, osetiya və kabarda) və Azərbaycandan başladılar.

3 iyul 1920-ci ildə Azərbaycan Xalq Maarifi Komissarlığının iclasında qərara alınır ki, "Rusiyaya yeni müsəlman əlifbasının

yaradılması üçün material toplanması məqsədilə nümayəndə heyəti göndərilsin". Həmin ilin 11 noyabrında isə Azərbaycan Xalq Maarifi Komissarlığının qərarı ilə yeni türk əlifba komissiyası yaradılır. Komissiyaya S.M.Qənizadə, Həmid Şahtaxtinski, Tomasevski, Hüseyin Cavid daxil edilir. BDU-nun professoru Pantaleimon Juze-Bandali İbn Salib Jauzi komissiyanın sədri seçilir.

1921-ci ildə Xalq Komissarları Soveti tərəfindən Dadaş Bünyadzadənin başçılığı ilə Əlifba Komitəsi yaradılmışdır. 1922-ci ildə N.Nərimanovun başçılıq etdiyi xüsusi komissiya geniş müzakirələrdən sonra latin qrafikali yeni Azərbaycan əlifbasının layihəsini hazırladı. 1922-ci ildə latin qrafikali ilk yeni türk əlifbasi işq üzü görür (C.Axundzadə, F.Ağazadə, M.Məmmədzadə). 1923-cü ildə Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi və Xalq Komissarları Şurası 1924-cü ildən başlayaraq, ərəb əlifbasi ilə bərabər, yeni əlifbani rəsmi olaraq dövlət əlifbasi kimi qəbul etmək haqqında dekret imzaladı.

Eyni proses pərakəndə şəkildə Rusiyada da baş verirdi. Hətta bu prosesin Rusyanın müəyyən əyalətlərində necə getdiyini izləmək üçün F.Ağazadənin 1928-ci ildə verdiyi məlumatla görə, 1924-cü ildə Azərbaycanın Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədri S.Ağamalioğlunun başçılığı ilə nümayəndə heyəti yaradılır. Bu heyət qısa müddətdə Orenburqa, Ufaya, Simferopolə və Kazana səfərlər edir. Burada yeni əlifba tərəfdarları və əleyhdarları ilə görüşlər keçirilir.

1924-cü ildə Rusiya EA Antropologiya və Etnoqrafiya muzeyinin Radlov dərnəyində və Leninqrad Dövlət Universitetinin neofiloloji cəmiyyətində yeni latin əlifbasının layihələrinin geniş müzakirəsi keçirilmişdir. Latinlaşdırma prosesinin həyata keçirilməsi perspektivlərinin araşdırılması üçün L.Şerbanın başçılığı ilə komissiya yaradılmışdır. 1925-ci ildə Şimali Qafqaz dağlı xalqlarının maarifləndirilməsi konqresində inquşların, kabardaların, qaraçayların, adigeylərin, çeçenlərin əlifbalarının latinlaşdırılması qərara alınmışdır.

Az-1
98189
43189

Belə bir şəraitdə artıq latinlaşdırılma prosesinin yerlərdə rahat həyata keçirəcəklərini görən mərkəzi hökumət daha konstruktiv addmların atılması üçün Bakıda Birinci Türkoloji qurultay çağırmağı qərara alır.

Fərhad Ağazadənin arxivində qorunan məlumatə görə, 1924-cü ildə bu gün işığına yiğidiğimiz qurultayın keçirilməsi məsələsi Azərbaycanda, daha sonra elə həmin il Ümumittifaq Şərqşünaslar Cəmiyyətinin iclasında qaldırılır (Kəzramanlı E., 2012:24-29). 1925-ci il 15 sentyabr yığıncağında Moskvada qurultayın 1925-ci ilin dekabrında Ümumrusiya Şərqşünaslar Cəmiyyətinin və Azərbaycanı tədqiq və tətəbbü cəmiyyətinin təşkilatçılığı ilə Bakıda keçirilməsi haqqında qərar qəbul edilir. Qurultayın işini təşkil etmək üçün yaradılan komissiyanın 6 fevral iclasında artıq qurultayda işləyəcək orfoqrafiya, terminologiya, təhsil və s. komissiyaların tərkibi müəyyənləşdirildi. Qurultaydan öncə elə həmin ay Azərbaycan müəllimlərinin qurultay qabağı konfransı keçirildi.

Qurultayda 17 iclas keçirildi, əlifba məsələləri 3 iclasda – 10, 11, 12-ci icaslarda müzakirə olundu.

Nəhayət, uzun sürən müzakirələrdən sonra 4 mart 1926-ci ildə 13-cü iclasda əlifba məsələsi səsverməyə qoyuldu. 101 nəfər latınlaşdırmanın lehinə, 7 nəfər ərəb əlifbasında qalmağın lehinə səs verdi. 9 nəfər bitərəf qaldı. Beləliklə, sovet imperiyasının tərkibinə daxil olan qeyri-rus millətlərinin əlifbasının bundan sonrakı müqəddəratı təyin edildi.

Qurultaydan sonra SSRİ MİK-in 11 may 1927-ci il tarixli Sərəncamı ilə yeni türk Əlifbasının Mərkəzi Komitəsi yaradıldı, Ağamaloğlu onun sədri seçildi. 1928-ci ildə isə Ümumittifaq yeni Türk əlifbası komitəsi yaradıldı. Yerlərə yeni əlifba layihələrini təqdim etmək tapşırığı verildi.

7 avqust 1929-cu ildə SSRİ MİK –nin «О новом латинизированном алфавите народов арабской письменности Союза CCP» adlı Sərəncamı ilə bütün ərəb qrafikali türk və qeyri türk dillərində latin qrafikasına keçid tam rəsmiləşdirildi. Qəzetlər, jurnallar, kitablar ilk növbədə latinlaşdırıldı.

Birinci Türkoloji qurultaya qədər və sonra latin qrafikasına keçən qeyri-türk millətlərinin və azsaylı xalqların siyahısı təqribən belədir:

1. Abazin dili – qurultaydan sonra – 1932-ci ildə latin qrafikasına keçid (1938 kiril)
2. Abxaz dili – (1862-ci ildən kiril əsaslı əlifbaları olub, 1892-ci ildə gürcü əlifbasına keçid olub) – qurultaydan dərhal sonra latına kecid, 1938-ci ildə gürcü əlifbasına, 1954-cü ildə yenidən kiril əlifbasına
3. Avar dili – 19-cu yüzulin sonlarına qədər ərəb qrafikası, 1861-ci ildə kirilə keçiblər, qurultaydan sonra 1928-ci ildə latına kecid (1938-ci ildə kiril)
4. İnquş dili – 20-ci yüzulin əvvəllerinədək ərəb qrafikası, 1923-cü ildə latına kecid, 1938-ci ildə kirilə kecid.
5. Çerkəz dili – 1924-cü ilə qədər ərəb qrafikası və kiril, 1924-cü ildən 1936-ci ilədək latin qrafikası, 1936-ci ildən sonra yenidən kiril.

Latin; if we pay attention to the verbatim materials of the conference, we can see Turkish history, ethnography, literature, culture, art, interesting speeches and proposals about the issues. Though, during the congress, the folklore, literature was not a priority, some subliminal messages were given in speeches and reports regarding the folklore, literature.

That speech which was prepared on the basis of verbatim folklore samples deals with collections preservation, and publication, subject matter issues, proposals is generalized in order.

Key words: I Congress of the Turkiology, topic, output, folklore, example, research, publication.

Сейран Гайбов

Кандидат филологических наук, доцент.

Университет Кавказ, Заведующий кафедрой тюркского языка и литературы
sqayibov@qu.edu.az

ВОПРОСЫ ФОЛЬКЛОРА НА ТЮРКОЛОГИЧЕСКОМ СЪЕЗДЕ

Резюме

Несмотря на то что, главной целью Первого Тюркологического Съезда, проведенного в 1926 году в Баку, было изменение алфавита – переход от арабского на латинский алфавит, если обратить внимание на стенографические материалы конференции, можно увидеть множество интересных выступлений и предложений о тюркской истории, этнографии, литературы, культуры, искусства. Хотя, во время конгресса, фольклор и литература не являлись приоритетными вопросами, некоторые речи отражали в себе вопросы фольклора и литературы.

Этот доклад был подготовлен на основе стенографических отчетов.

Ключевые слова: Первый Тюркологический съезд, тематика, заключение, фольклор, образец, исследование, публикация.

İÇİNDƏKİLƏR

İsa Həbibbəyli.

Birinci Türkoloji Qurultayın idealları işığında 3

Muxtar Kazımoğlu-İmanov.

Birinci Türkoloji Qurultayın görünməyən tərəfləri 10

Afaq Xürrəmqızı.

I Türkoloji Qurultayda qeyri-türk xalqlarının iştirakı və əlisba məsələsi 15

Asif Rüstəmli.

Birinci Türkoloji Qurultay və Cəfər Cabbarlı 23

Ədalət Tahirzadə.

Türkoloji Qurultayda Türkiyə qorxusu və "ÇK"-nın "casus ovu" 32

Əli Şamil.

Türkoloji Qurultayın iştirakçısı və Qərbi Sibir Türk Respublikası qurmaq istəyən xakas Nikolay Katanov 46

Səxavət Ociyev.

Özbəkistan nümayəndələri Birinci Türkoloji Qurultayda 70

Seyran Qayibov.

Birinci Türkoloji Qurultayda folklor məsələləri 84

H6-1
43189